

ВНУТРІШНЯ ЕТНІЧНА ГЕОПОЛІТИКА В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 32–38

У багатонаціональній Російській Федерації існують проблеми у взаємовідносинах між центральною владою і окремими етнічними спільнотами. Внутрішня етнічна геополітика в Росії спрямована на забезпечення імперського домінування “центру” і формування надетнічної “російської” політичної нації.

У сучасному світі триває боротьба численних етносів за своє національне самовизначення і створення власних держав. У великих багатонаціональних країнах етнічні рухи, спрямовані на національне звільнення, оголошуються сепаратистськими, і державна влада, як правило, веде з ними запеклу боротьбу.

На особливу увагу заслуговує ситуація в Російській Федерації. Сучасне керівництво Росії спромоглося пригасити вогнища визвольних рухів на Північному Кавказі (зокрема, чеченського народу), демонструє свою спроможність долати “відцентрові” тенденції в етнічних регіонах і надалі, при цьому заявляючи про задоволення всіх нагальних потреб етносів, які проживають на теренах країни. Виявлення того, яку етнічну політику проводить російська влада в окремих регіонах країни, наскільки вона ефективна, перспективна і якою мірою відповідає сучасним нормам міжнародного права, є актуальними завданнями наукових досліджень.

У російській науковій літературі накопичений достатній обсяг досліджень з національної (етнічної) політики в Російській Федерації. Нині широко обговорюються напрями реалізації національної політики, проблеми російської ідентичності, формування російської політичної (“загальногромадянської”) нації тощо. Проте, на нашу думку, у багатьох наукових працях сучасна внутрішня геополі-

тика в Російській Федерації висвітлюється недостатньо об’єктивно, не вистачає критичного аналізу етнічної політики Кремля.

Проаналізуємо сутність геополітики Російської Федерації в етнічній сфері та виявимо основні напрями і проблеми реалізації сучасної внутрішньої етнічної геополітики в Росії.

З прикладної точки зору, державна етнічна геополітика є комплексом переважно політичних заходів, які здійснюються державними органами влади щодо етносів у географічному просторі країни [1]. Етнічна геополітика, по суті, є складовою комплексу внутрішньої державної геополітики і має проводитися взаємопов’язано з іншими її компонентами — політико-адміністративною, економічною, соціальною, культурною, демографічною, екологічною.

Виходячи із сучасних ліберально-демократичних принципів, державна етнічна геополітика має бути спрямована на забезпечення повноцінної участі всіх етнічних спільнот у політичному житті країни, можливостей задоволення ними своїх економічних, соціальних та культурних прав. Проте реальна етнічна геополітика в окремих державах може мати на меті забезпечення гегемонії певного етносу, відособлення окремих етнічних спільнот, навіть їх дискримінацію, де-факто позбавлення повноцінних громадянських прав. Така етнічна геополітика зазвичай здійсню-

ється неофіційно, щоб не псувати імідж держави на міжнародній арені.

Серед різновидів державної етнічної геополітики виділяється, зокрема, імперська. По суті, імперська етнічна геополітика традиційно спрямована на забезпечення панівної ролі в багатонаціональній державі титульної або імперської нації. При цьому внутрішня етнічна геополітика в кожній із сучасних імперій має свої специфічні риси, зумовлені особливостями історичного розвитку, етнічним та релігійним складом населення, характером міжетнічних стосунків, сучасною політичною та соціально-економічною ситуацією в країні, міжнародною обстановкою тощо.

Внутрішня імперська етнічна геополітика була притаманна ще Російській імперії. Із доби правління Петра I спостерігалося прагнення державної влади до етнічної, мовної, культурної уніфікації народів Російської імперії за умов їх бездержавності та безправ'я на основі поступової асиміляції російським державним етносом. Для збереження монолітності імперії одним із дієвих засобів було насаджування російської мови і культури — русифікація інших, особливо східнослов'янських, етносів. З іншого боку, окремі етнічні спільноти Північного Кавказу, Поволжя, Сибіру мали можливість певною мірою зберегти свої традиційні форми суспільного життя. Тому в сучасній російській науці поширені уявлення, що в добу Російської імперії “іногородці” не зазнавали утисків з боку центральної влади.

Національна політика в Радянському Союзі формально була спрямована на задоволення різноманітних прав етнічних спільнот. Створювалися союзні республіки, а в межах окремих з них (особливо РРФСР) автономні республіки, області, округи. Офіційно пропагувався всебічний розвиток мови та культури корінних етносів. Проте, по суті, етнічна політика в СРСР мала імперський характер — була спрямована на формування “нової історичної спільноти — радянського народу”, тобто імперської нації. Так звані “соціалістичні нації”, зберігаючи певною мірою свої культурні та мовні особливості, на перспективу підлягали неминучій уніфікації.

Стрижнем імперської геополітики в СРСР була русифікація. Руський (російський) народ ще з доби Російської імперії розселявся по окраїнах величезної країни. Сам руський етнос не мав власної союзної республіки — органи влади РРФСР були цілком підпорядковані загальнорадянським. Натомість органи влади автономних утворень РРФСР мали хоча б в незначні повноваження щодо захисту інтересів титульних етнічних спільнот. Найчисельніший, розселений по всьому СРСР і ніяк політично не організований етнос став основою формування імперської нації — радянського народу. Неросійське населення союзних республіках різними засобами стимулювалося до оволодіння російською мовою, заохочувалася двомовність. Дієвими засобами уніфікації населення Радянського Союзу виступали організовані “центром” міжреспубліканські і міжрайонні міграції населення, освоєння цілини, прискорена урбанізація в союзних республіках. Осередками міжетнічної міксації були новобудови п'ятирічок — для спорудження і функціонування індустріальних супергігантів організовувався приплив робочої сили з різних регіонів СРСР.

Після розпаду Радянського Союзу в 1991 р. незалежна Російська Федерація успадкувала складні міжетнічні проблеми в багатьох регіонах. У російському політикумі і наукових колах протягом 90-х — початку 2000-х років тривала дискусія щодо шляхів вирішення етнічних проблем Російської Федерації, напрямів національної політики в країні. Аби запобігти термінологічній плутанині, розрізнятимемо політичну націю — росіян і етнос — руських, хоча у вітчизняній літературі в обох випадках укорінився термін “росіяни”.

За офіційними даними перепису 2010 р., руські становили приблизно 80,9 %, татари — 3,9 %, українці — 1,4 %, башкири — 1,2 %, чуваші — 1,1 %, чеченці — 1 %, вірмени — 0,9 % [4]. За окремими оцінками, на теренах Росії мешкає загалом від 174 до 200 (а може, й більше) етносів. Частка українців, порівняно з 2002 р., скоротилася з 2 % (2,9 млн осіб) до 1,4 % (1,9 млн осіб), тобто на 1 млн осіб [4]. Це явище не можна пояснити лише від'ємним природним приростом серед українців. Вважа-

емо, етнічна геополітика в Російській Федерації спрямована на асиміляцію українців. Для цього в районах проживання українців проводиться реальне обмеження їх мовного і культурного розвитку, через ЗМІ пропагується низький престиж належності до української нації. Отже, на нашу думку, інформаційно-культурна політика в Росії підштовхнула окремих українців, особливо нащадків від змішаних шлюбів, обирати під час перепису належність до руського етносу.

У більшості республік частка руських становить від 30 до 50 %. Найменше руських у таких північнокавказьких республіках, як Інгушетія (0,8 %), Чечня (1,9 %), Дагестан (3,6 %) [4]. Проте в окремих республіках РФ частка руських перевищує половину населення, зокрема в Адигеї — 63,6 %, Алтай — 56,6 %, Бурятії — 66,1 %, Комі — 65,1 %, Мордовії — 53,4 % (у 2002 р. було 60,8 %), Удмуртській Республіці — 62,2 % [4]. Слід зазначити, що в окремих республіках Російської Федерації питома вага руських особливо велика — у Карелії — 82,2 % (у 2002 р. 73,6 %) та Хакасії — 81,7 %, при цьому частки населення титульних етносів у цих республіках непропорційно малі — у Хакасії частка хакасів становить лише 12,1 %, а в Карелії карелів лише 7,4 % [4]. Серед руських жителів таких республік поширені уявлення про недостатнє забезпечення їх прав і свобод та непропорційно велику питому вагу в органах влади суб'єктів федерації представників титульних етносів.

Неоднозначна ситуація склалася в чотирьох автономних округах та єдиній в Російській Федерації автономній області — Єврейській. У Ненецькому та Чукотському автономних округах частка корінних народів становить відповідно 18,6 % та 26,7 %, а руських — 66,1 % та 52,5 %, у решті населення переважають “російськомовні”, зокрема, етнічні українці [4]. Ще складніша ситуація в Ямало-Ненецькому та Ханті-Мансійському автономних округах, де через приплив ще з радянської доби великих контингентів мігрантів частка корінного населення становить відповідно 8,2 % та 2,4 %, а домінують руські (61,7 та 68,1 %) [4]. До речі, тут також багато українців. Особливим парадоксом вигля-

дає Єврейська автономна область, де частка євреїв становить лише 1,0 %, а руських — аж 92,7 % [4]. Отже, в останніх випадках, у разі проведення чергового референдуму щодо об'єднання цих суб'єктів федерації з іншими, чинник етнічної належності населення не відіграватиме не лише провідної, а навіть більш-менш істотної ролі.

Згідно зі ст. 69 Конституції РФ “Російська Федерація гарантує права корінних малочисленних народів відповідно до загально визначених принципів і норм міжнародного права і міжнародних договорів Російської Федерації” [2]. Корінним малочисленим народам Росії, особливо північним, загрожує поступове зникнення внаслідок дуже низького чи від'ємного природного приросту та асиміляції. Ці народи не можуть бути кинуті напризволяще, вони потребують опіки з боку держави. Нинішня влада Російської Федерації, підтримуючи свій позитивний імідж в очах світу і власного населення, забезпечує існування соціальної інфраструктури в районах розселення корінних малочислених народів, сприяє збереженню їх традиційної культури.

У 2003–2008 рр. кількість суб'єктів Російської Федерації скоротилася з 89-ти до 83-х — з 10-ти автономних округів залишилося 4. Нині процес об'єднання суб'єктів федерації загальмувався, на нашу думку, у зв'язку з недостатньою узгодженістю інтересів окремих провідних політичних та економічних елітних угруповань Росії. Згадаємо про величезні запаси мінерально-сировинних ресурсів на теренах автономних округів. Відомо, що тимчасово “заморожено” попередні роботи з об'єднання Архангельської області та Ненецького автономного округу. Вірогідно, торги між елітними угрупованнями тривають. Можливо також, що інша причина уповільнення темпів трансформації федеративного устрою полягає в недостатній підготовленості бюрократичного апарату Російської Федерації до істотних змін державного устрою.

Окремі етнічні спільноти Російської Федерації навіть за умови невеликої питомих ваги у загальній чисельності населення внаслідок дії цілої низки історичних, політич-

них, соціально-економічних чинників прагнуть бути відносно автономними акторами на загальнодержавному геополітичному просторі, маючи власні політичні, мовні, культурні, освітні та інші інтереси. Ці інтереси можуть бути як схожими із проголошеними центральною владою загальнодержавними, так і відрізнятись від них. Тому може виникати конфлікт інтересів між “центром”, який має на меті насамперед консолідацію суспільства, збереження територіальної цілісності, зміцнення могутності держави, і окремими етносами, що прагнуть створити власні автономні (навіть самодостатні) територіальні політичні системи для задоволення своїх специфічних інтересів.

На початку 90-х років ХХ ст. в Російській Федерації спостерігалася тенденція до децентралізації. Етнічна геополітика ґрунтувалася на нібито ліберальних засадах. Проте ще за часів Б. Єльцина внутрішня етнічна геополітика фактично полягала в придушенні прагнень окремих народів до самовизначення як шляхом застосування військової сили, так і пануванням “центру” в стратегічних галузях економіки етнічних регіонів. А прагнення етнічних регіонів до розширення своїх політичних прав (не кажучи вже про прагнення суверенітету) стали розглядатися як аморальна зрада загальнодержавних інтересів і прояви сепаратизму. У 2000-х роках у політичному житті Російської Федерації посилилися тенденції авторитаризму. У внутрішній геополітиці Російської Федерації відбувається зміцнення влади федерального центру і послаблення ролі суб’єктів федерації.

Серед найімовірніших для Російської Федерації сценаріїв розвитку до 2020 р. виокремлюють “Кремлівський гамбіт”, згідно з яким у системі “суверенної демократії” домінуватиме вплив виконавчої влади, і федеральний центр практично повністю контролюватиме ситуацію в регіонах [3]. Заради проголошеної стратегічної мети модернізації Російської Федерації, зростання рівня життя населення, посилення позицій на міжнародній арені вважається за можливе обмежити політичну й економічну конкуренцію всередині держави, права етнічних спільнот.

Більшість населення Російської Федерації ототожнює себе з Російською державою і водночас з російським народом як великою етнокультурною спільнотою. Така ідентифікація більшості населення Росії полегшує Кремлю справу з проведенням імперської етнічної геополітики.

За умов дії зовнішніх (глобалізація і вестернізація) і внутрішніх (прояви етнічного і регіонального сепаратизму, проблеми недостатньої ефективності державного управління тощо) викликів у Росії вважається доцільною така етнічна геополітика, яка спрямована на консолідацію багатонаціонального суспільства держави навколо спільної ідеї — формування надетнічної політичної нації-держави.

По суті, сучасна імперська геополітика неоднозначно сприймається окремими етнічними спільнотами Росії, хоча активний опір з їхнього боку навряд чи можливий. Можна очікувати лише прояви пасивного опору з боку найбільших за чисельністю населення етносів, тих, що компактно проживають і мають достатній рівень розвитку власних економічних і політичних структур. Проте жорстка внутрішня геополітика фактично зводить нанівець цей пасивний опір, зокрема в Татарстані, Башкортостані, Марій Ел.

Одним з напрямів державної етнічної геополітики в Росії є створення національно-культурних автономій. За такої автономії певні етноси (чи етнічні групи) отримують права на збереження і розвиток своєї мови, культури, самобутності, утворення громадських організацій. Національно-культурна автономія має екстериторіальний характер, тобто не пов’язана з відокремленням території. Тому для влади Російської Федерації саме така форма вирішення питання задоволення прав етносів та етнічних груп є найвигіднішою. У Росії активно створюються федеральні, регіональні і тим більше місцеві національно-культурні автономії. Сучасне російське законодавство встановлює навіть можливість бюджетної підтримки національно-культурних автономій. Етноси, які задовольняються національно-культурною автономією, державі значно легше контролювати ніж ті, що мають

політичну автономію у своїх республіках. А розвиток невеликими етносами своєї мови та культури, створення ними громадських організацій не становлять істотної загрози монолітній цілісності імперської держави.

У проєкті Концепції Федерального Закону “Про основи державної національної політики в Російській Федерації” проголошено збереження і розвиток єдності етнічного різноманіття Російської Федерації на основі поваги до культури, мови та традицій усіх російських національностей. Проте в спільній заяві Всесвітнього курултаю башкир та Всесвітнього конгресу татар під назвою “Зберегти конституційні основи етнокультурного різноманіття народів Російської Федерації” проєкт Концепції був названий “антинародним, антинаціональним і спрямованим на ревізію основних положень Конституції Російської Федерації” [5]. Зазначено, зокрема, що в цій Концепції ігноруються національні республіки і їх пріоритетні права на проведення національної політики у власних республіках, а формування нових підходів до законодавства у сфері державної національної політики може призвести до нівелювання всіх суб’єктів федерації і в перспективі — ліквідації республік у складі Російської Федерації [5].

Таким чином, представники окремих етнічних спільнот вважають, що роль національних республік у розв’язанні національних проблем підміняється федеральними, регіональними і місцевими національно-культурними автономіями, спостерігається ігнорування політичних прав народів Росії, а реалізація положень Концепції призведе до асиміляції етносів Російської Федерації. У сфері повноважень республік залишиться лише культурно-просвітницький напрям. А згодом саме існування республік втратить сенс, і вони, по суті, перетворяться на області з етнографічною специфікою.

Провідним ідеологом створення громадянської “російської нації” є В. Тішков. Згідно з його концепцією сучасні державні нації є територіально-політичними утвореннями зі складними, проте єдиними соціально-культурними системами [6]. Усі сучасні нації-

співгромадянства мають складний расовий, етнічний, релігійний склад населення, тобто нація розуміється як багатоетнічне утворення. На думку В. Тішкова, такі уявлення про нації відповідають досягненням світової науки та суспільної практики [6]. Слід зазначити, що сучасні державні нації, наприклад у Франції, Китаї, Польщі, Чехії, виникли на основі титульного етносу. У цих та багатьох інших країнах саме титульний етнос, його мова і культура стали стрижнем для формування багатоетнічної політичної нації. А надмірне захоплення мультикультуралізмом вже призвело до численних проблем у політичному житті багатьох європейських країн.

У Росії є опоненти сучасного імперського курсу створення “російської нації”, зокрема серед прибічників ідеї етнічного націоналізму, які вважають, що саме руський народ є головною опорою російської державності, і саме його потреби та інтереси повинні насамперед враховуватися при розробці національної політики. Руські націоналісти стверджують, що руський народ у Росії є традиційно найменш захищеним, недостатньо представленим в органах влади окремих республік і всієї Російської Федерації, і йому загрожує небезпека дедалі більше розчинятися серед “росіян” різноманітного етнічного походження.

В. Тішковим та його колегами пропонується престижність руськості і підвищувати статус руських не шляхом заперечення російськості, а через формування подвійної ідентичності (руської і російської), поліпшення умов життя в регіонах, де проживають переважно представники руського етносу [6].

Радянська ідентичність у світогляді значної частини населення, особливо молоді, вже розмилася. Натомість російська влада конструює “російську націю”. Для створення російської нації знаходять історичні підвалини. На основі дореволюційної російської, радянської та сучасної імперської ідеології намагаються створити спільну систему цінностей для “багатонаціонального російського народу”, засади нової загальнонаціональної культури. У сучасній Росії здійснюється ідеологічно обґрунтована етнічна

геополітика, спрямована на розбудову “нації-співгромадянства” як своєрідного суперетносу з надетнічною ідентичністю. Розширюється і закріплюється культурна гегемонія “центру” в усіх суб’єктах федерації. Серед населення Росії насаджується імперська мораль — позитивним вважається все те, що сприяє зміцненню великодержавної величі та могутності, розвитку “російської нації”.

Правляча нині в Росії політична еліта застосовує національну ідею як інструмент консолідації народів країни, руйнації фундаменту різноманітних автономістських рухів, для розбудови могутньої “єдиної і неделимої” держави, а також власної легітимізації в очах населення своєї країни та інших держав. Формування імперської політичної нації потрібно правлячій еліті для забезпечення існування свого авторитарного режиму, який спирається ще й на “керовану” демократію та економічне домінування.

Руському етносу, що становить понад 80 % населення, обіцяють збереження його як фактичної основи для розбудови “нації-співгромадянства”. Більшість етнічних руських підтримує політику Кремля, вважаючи, що вона є запорукою зміцнення держави. Великою мірою асимільовані народи Росії в переважній більшості пасивно ставляться до сучасної етнічної геополітики.

У здійсненні внутрішньої імперської геополітики правляча політична еліта спирається на доволі потужний фундамент. По суті, імперською загальнодержавною політичною силою є партія “Єдина Росія”. Ті регіональні етнічні політичні еліти, що прийшли до влади і тримаються при владі за допомогою федерального центру, тісно пов’язані з ним бізнес-

інтересами і не зацікавлені в протистоянні Кремлю. Відбувається насадження в суспільній свідомості жителів Російської Федерації імперських ідей, пропаганда нової історичної спільноти людей — “російської нації”.

Таким чином, сучасна етнічна геополітика в Російській Федерації є, по суті, імперською — спрямована на формування російської політичної “нації-співгромадянства”, припинення спроб боротьби етносів за самовизначення і створення власних державних утворень, поступову “м’яку” асиміляцію етносів, позбавлення їх політичної дієздатності. Імперська російська нація призначена стати опорою нинішнього політичного режиму, його стабільного політичного та економічного панування в країні.

Література

1. Гольцов А. Г. Етнічна геополітика як напрям державної політики // Наук. пр. МАУП. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”. — 2009. — Вип. 1(20). — С. 96–102.
2. Конституция Российской Федерации. — [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.constitution.ru/>
3. Мельвиль А. Ю. Россия 2020: альтернативные сценарии и общественные предпочтения / А. Ю. Мельвиль, И. Н. Тимофеев // ПОЛИС. — 2008. — № 4. — С. 66–85.
4. Национальный состав населения Российской Федерации. — [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/results.html
5. Татары и башкиры выступили против концепции национальной политики РФ. — [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://mariuver.wordpress.com/>
6. Тишков В. А. Нация и национальная идентичность в России. — [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rosnation.ru/>

У сучасній Російській Федерації спостерігається тенденція до посилення ролі федерального центру. Внутрішня етнічна геополітика в Росії має імперський характер, зменшуються реальні політичні права етнічних спільнот, відбувається цілеспрямоване формування надетнічної російської політичної нації. Етнічна геополітика проводиться в інтересах збереження в Російській Федерації єдиної імперської геопросторової політичної системи.

В современной Российской Федерации наблюдается тенденция к усилению роли федерального центра. Внутренняя этническая геополитика носит имперский характер, уменьшаются реальные политические пра-

ва этнических общностей, происходит целенаправленное формирование надэтнической российской политической нации. Этническая геополитика проводится в интересах сохранения в Российской Федерации единой имперской геопространственной политической системы.

The contemporary Russian Federation reveals the tendency of strengthening the role of federal center. Domestic ethnic geopolity is of empire character. Real political rights of ethnic communities are decreasing. Targeted formation of superethnic Russian political nation is under way. Ethnic geopolity are pursued for the sake of preserving in the Russian Federation of a single geospace political system.

Надійшла 30 травня 2012 р.